

Türk dünyäsini nähili birleşdirip bolar?

Category:

Filosofiýa, Hekaýalar, Kitapcy, Powestler, Publisistika, Romanlar, S
özler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Türk dünyäsini nähili birleşdirip bolar? TÜRK DÜNYÄSINI NÄHILI
BİRLEŞDIRIP BOLAR?

Türk dünyäsini birleşdirmek – Ýewropa Bileleşigine meňzeş guramanyň hatarynda jemlemek üçin otuz ýyldan gowrak wagt bäri çekilen şonça zähmete, durmuşa geçirilen ownukly-irili maksatnamalara garamazdan, bu boýunça diliňe çolap bolýjak üstünlik gazanyp bolmandygyny aýtsak onçakly öte geçdigimiz bolmasa gerek.

Yza dönüp seredenimizde, hakykatdanam barmak dürtüp görkezip bolýjak, göze iläýjek hiç zat ýok.

Elbetde, Türk Geňeşi, Türki döwletleriň Parlamentar

Assambleýasy, Türk-Iş Geňeşi, Türk Akademiýasy, TRT-AVAZ, Ýewraziýa Ýazyjylar birleşigi ýaly simwoliki manydan başga manysy bolmadyk ownukly-irili birnäçe edara-guramany sanabam oturmaň.

Birleşmek, bir agza bakmak ýaly güýçli isleg-duýgulardan söz açmak isleýän bolsak, onda bu ideýanyň ikitaraplaýyn bolmalydygyny ýatdan çykarmaň.

Duýgularyňyz bir taraply bolsa, döwlet ýa-da birnäçe döwlet bilen birleşmek beýlede dursun, halaýan adamyňyz bilenem dil birikdirip bilmersiňiz.

Gynansak-da, Türkiýede otuz ýyldan gowrak wagt bäri bu boýunça birtaraply söýgini başdan geçirýär. Ençem ýyllap her üşşülen ýerde birleşmegiň gürrüňini edýän, birleşmek şygarlaryny ýokaryk galdyrýan diňe Türkiýe.

Türkleriň ene ýurdy hasaplanýan Orta Aziýadan şumada çenli bu boýunça ýeke peýdaly işiň edilendigini eşitmedik.

Gazagystanyň öňki prezidenti Nazarbaýew ýa-da azeri lider Aliýew ýaly käbirleri aram-aram Türk bileleşiginden söz açýanam bolsa, olaryň bu seslenmesi birnäçe ýyllap «birleşeliň» diýip janygyp gelýän Türkiýäniň göwnüni awlamak üçin edilen dilujy hereketden ybaratdyr.

Emma Türkiýe Respublikasy bu meselä aşa duýguçyl garaýandygy üçin sebitden gelen her bir ymtylyşa çynlakaý seredýär we gereginden artyk üns berýär. Emma biziň bärde seretmeli zadymyz – dilujy aýdylan sözlerden zyýada iş ýüzünde edilen işler.

2022-nji ýylyň başynda Gazagystanda halk gozgalaňlary turanda, gazak liderleriniň kömek üçin «dat, ýetiň!» manysynda birinji göz diken ýerleri Ankara däl-de, Moskwa boldy. Putiniň ugrafan harby birlikleri az wagtyň içinde gozgalaňy zorluk bilen basyp ýatyryp, asudalygy ýola goýdy.

Ýagny, Orta Aziýada jygba-jygly ýagdaýa gelinende Türk dünýäsiniň önbaşçylygyny etmäge ymtylýan Türkiýä seretmek, oňa sala salmak hiç kimiň ýadyna düşmedi.

Edil şonuň ýaly Ahmet Dawutoglynyň premýer-ministrlik eden döwründe Siriýa bilen aramyzda bolup geçen uçar konfliktinde-de Orta Aziýadaky dört türki respublika Moskwanyň tarapyny tutdy.

Hatda ogly Türkiýäniň hasabyna Demirgazyk Kiprde ýokary okuw jaýynda okap ýören tanyş gyrgyz žurnalistlerimiň biri «Terrorçy Erdogan – DAIŞ-iň sponsory» diýip twit atanda, men

haýran galypdym we oňa jaň edip: «Ynsap ýagşy, ogluň Türkiýäniň pulunyň hasabyna okap ýör, sen «Türkiýäniň araçäginde rus uçarynyň näme işi bar?» diýip sorajagyňa, biziň prezidentimize terrorçy diýýäňmi?» diýsemem, onuň bilen düşünişip bilmedim we gürrüňimiz (şol sanda tanyşlygymyzam) ikitaraplaýyn birnäçe göwne degiji söz bilen gutardy.

Siz Azerbaýjanyňam Türkiýä ýakyn durýandygyna seretmäň. Dogrusyny aýtmaly bolsa, Azerbaýjany Türkiýäniň gujagyna itenem Daglyk Garabag meselesidi. Ýagny, Azerbaýjanyň şular ýaly problemasy bolmasa, asla Türkiýe bilen beýle ýakynlaşmady, has dogrusy Özbegistan, Gyrgyzstan nähili durýan bolsa, olam şolar ýaly aralykda durardy.

Azerbaýjanyň Türkiýeden tapawutly pikir edýän birnäçe syýasy ugry bar. Meselem, azeri döwleti we halky Ysraýyla has ýakyn durýar hem-de Palestin konfliktini bilen hiç hili gyzyklanmaýar. Maksadym, bolşundan başbeter kartina çekip, adamlary Türk bileleşigi idealyndan daşlaşdyrmak ýa-da sowatmak däl.

Gaýtam tersine, näçe aýy-da bolsa, ýakymyz-da bolsa, hakykatlary görkezip, meseläniň çözgüdini tapmak.

Hernäme-de bolsa, ata-babalarymyzyň aýdyşy ýaly, «hakyky dost aýy-da bolsa ýüzüňe aýdar».

«Ýeri, munuň çözgüdi nähili, Türk bileleşigini nädip ýola goýup bileris?» diýýän bolsaňyz, hemme zatdan öň alty respublikany Türkiýäniň daşyna jemlemegiň ýerine, ilki olary öz aralarynda güýç birikdirmäge çagyrmalydyrys.

Orta Aziýadaky baş respublika bilen Azerbaýjany öz aralarynda haryt, hyzmat we gelim-gidim dolanşygyna rugsat berýän Ýewropa Ykdysady jemgyýetine meňzeş bileleşik gurmaga çagyryp bileris. Şeýtmek bilen alty ýurt öz aralarynda birleşip blok emele getirseler, Hytaýdyr Russiýa ýaly ýurtlaryň basyşlaryna garşy güýçleri artar, şol sanda erkin söwda gatnaşyklary arkaly sebitiň ykdysadyýeti çalt ösüp, ilatyň ýaşaýyş-durmuş derejesi-de gowulanar. Munuň üçin sebitiň ýeterlik derejede ýerasty we ýerüsti tebigy baýlyklary bar.

Täjigistanyň halky hernäçe türki halk bolmasa-da, ol ýerde özbek medeniýeti agdyklyk edýär. Özbekler bilen täjikleriň arasynda medeni gatnaşyklar şeýle bir çuň welin, täjikleriň aglaba bölegi özbek dilinde gürläp bilýär.

Özbegistanda-da öýünde iki dilde – özbek we täjik dillerinde gürläýän adamlaryň sany sanardan kän. Şonuň üçinem täjikler bilen Türk bileleşiginiň arasynda düşünişmezlik bolmajagy

belli.

«Türk bileleşigi» ady astynda hemme zady Türkiýä baglanyşdyrmaga synanyşmak Orta Aziýada nägilelik döredýär.

Meselem, Türkiýede türkçi gatlaklaryň arasynda ýygy-ýygdydan ulanylýan «gazak türkçesi», «türkmen türkçesi» ýaly sözler olaryň dilini Anadoly türkçesiniň bir şiwesine indermäge synanyşylýandygy hakdaky pikirleri döredýändigini üçin nägilelik bilen garşylanýar.

Öňki Sowet Soýuzynda gürlenen türki diller aýry-aýry şiwe bolmakdan çykyp, indi özbaşyna dil derejesine ýetdi.

Türkmen, özbek, gazak, gyrgyz dillerinde ýazylan ýüzlerçe romanlar, hekaýalar, powestler we taryh, ykdysadyýet, filosofiýa boýunça ýazylan münlerçe kitaplar bar. Bu dilleriň hersinde ýazylan – Türkiýedäki eserler bilen hemmetaraplaýyn bäsleşip biljek klassyky we häzirkizaman çeper eserleri bar.

Türk jemgyýetçiligi onçakly tanamasa-da, Berdi Kerbabayew, Hydyr Derýaýew ýaly türkmen sowet ýazyjylarynyň Ýaşar Kemaldyr Kemal Tahyr ýaly ýazyjylardan birjigem pes ýeri ýok. Çingiz Aýtmatow ýaly dünýä belli ýazyjylaryň-a adyny agzabam durjak däl.

Birnäçe ýyl öň, ýalňyşmaýan bolsam 2018-nji ýylda bolmaly, Almatyda Al-Faraby adyndaky uniwersitetde Owganystan temasyndan çykyş edipdim.

Ol ýerde tanyşan birküç sany ýaş professorym we dosentim bilen Türk bileleşiginiň üstünde bolan gyzgyn gürrüňdeşlikde maňa şeýle diýipdiler:

– *Siz türkler, aşa duýguçyl adamlar. Garaşsyzlykdan soň bärler gelen türkler her gören gyýyk gözlüsine «babadaşym», «gardaşym» diýip gujak açypdy. A bizde bolsa beýle duýgy ýokdy, çünki 150 ýyllyk rus we sowet häkimiýetiniň astynda ýaşan bize taryh sapaklarynda ruslaryň gowy, osmanlylaryň bolsa erbet adamlardygy öwredildi.*

Osmanly-Bolgariýa uruşlarynyň taryhyny öwrenden, biz bolgarlaryň gowy adamlardygyny öwrenýärdik. Edil şonuň ýaly ýagdaýda siziň çagalaryňyz Atatürki şöhratlandyryýan sygyrlar bilen ulalan bolsa, biziňkiler Lenindir Stalini öwýän sygtrlar bilen ulalypdy. Ýagny, biziň halkymyz Türkiýä başgaça göz bilen seredýärdik, häzirem şeýle seredýäris. Nijeme ýyllaryň werziş bolan endigini bir demde taşlaýmak aňsat däl. Siz welin ruslaryň biziň aňymyzda eden 150 ýyllyk weýrançylygyny aradan aýyrmak üçin hiç hilu ylmy-barlag işlerini geçirmezden her

gören gyýyk gözliňize «kowumdaşym» diýip topulýarsyňyz we biz entek garaşsyzlygyň mazasyny bilip ýetişmänkä «Türk bileleşiginiň» gürrüňini edip bizi ürküzdüňiz. Siz Türk bileleşiginiň sözünü etdigiňizçe, biziňkiler «Biz ruslardan ýaňy dyndyk, indi türkler gelip bize eýemsirejek bolýar» diýen pikiri etdiler.

Gazaklaryň aýdýany dogrudy. Türkiýe 1991-nji ýylda garaşsyzlyklaryny alandan soň döwlet derejesinde-de, jemgyýet derejesinde-de hiç hili taýýarlyksyz Orta Aziýa kürsäp giripdi.

Türkiýeden giden firmalaryň we biznesmenleriň bir böleginiň kezzapçylyga ýüz urmagy sebitde türkleriň at-abraýyny ýedi gat ýeriň teýine sokupdy. Meselem, Türkmenistanyň öňki prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow 2012-nji ýylda türk firmalaryň biriniň ýerine ýetirýän gurluşyk taslamasyny gözden geçirip durka, degişli ministre «Türkleriň aldawçy bolýanyny bileňokmy näme, olaryň bar maksady gözüňi baglap jübiňdäki puluňy almak» diýip igenipdi.

Berdimuhamedowyň bu sözleri türk mediýasynda «türklere dil ýetirdi» sözbaşysy bilen berilenem bolsa, türkmen lideriň niýetinde Türkiýäniň ýa-da doganlyk türk halkynyň göwnüne degmek pikiri ýokdy, gaýtam tersine, onuň bu aýdýanlary sebitde türk firmalaryna bolan garaýşyň nähilidigini görkezýän iň bärkije mysaldy.

Daglyk Garabagda gazanan üstünligi we harby-goranyş senagatyndaky öňegidişlikler Türkiýäniň Orta Aziýadaky at-abraýyny artdyrýanam bolsa, Ankara entek Türk bileleşigi diýilýän zatdan juda uzak.

Sebit ýurtlary şonsuzam Türkiýäni Russiýanyň ýerini tutup biljek döwlet hökmünde görenok.

Türkiýedäki üýtgeşmeleri ýakyndan synlaýan Orta Aziýaly intelligentoer biz üçinem, özleri üçinem ýagşy umyt-arzuwdan zyýada uly gaýgy-alada galýarlar. Ýaş gazak žurnalisti muňa «Biz Türkiýä meňzäliň, demokratiýamyzy ösdüreläň» diýip ýörkäk, gaýtam düýpgöter tersine boldy – Türkiýe gitdigiçe güýçlenýän ýeke-täk adam hökümeti bilen bize meňzemäge başlady» diýip baha berýär.

Gepiň gysgasy, Türk bileleşigi edil häzirki wagt üçin-ä, lotoreýa biletini satyn alyp, ullakan bir zady arzuw edýän raýatyň arzuwy ýaly elýeterden uzakdaky gury arzuw. Arzuwy nesibä goýmajak bolsak, göz üçin edilýän netijesiz işlerden el

çekip, akyl-paýhasa we mantyga goldanýan hakyky işleri durmuşa geçirmeli bolarys.

Esedulla OGUZ,

Germaniýaly türkmen žurnalisti.

Duşenbe, 20.05.2024 ý. Publisistika